

Paul Ricoeur

Sur la traduction^{*}

(Párizs: Bayard, 2004. 69 pp)

Paksy Eszter

Minden fordító, fordítással foglalkozó kutató vagy a nyelvfilozófia iránt érdeklődő laikus öröme a Bayard Kiadó 2004-ben megjelentette Paul Ricoeur három tanulmányát, amelyekben a neves filozófus a fordításról gondolkodik. Az első két tanulmány már korábban elhangzott alkalmi beszédek alapján készült, míg a harmadiknak ez az első megjelenése.

Voltaképpen meglepő, hogy Paul Ricoeur, aki maga is fordítóként kezdte filozófiai pályafutását – Husserl *Gondolatok egy tiszta fenomenológia és fenomenológiai filozófia kapcsán* című munkáját ültette németből franciára –, egzegétaként pedig a különböző bibliafordításokat is tanulmányozta, eddig még nem írt kifejezetten a fordítás kérdéseiről. Most azonban kezünkben tarthatjuk ezt a kicsiny, de mégis gazdag kötetet. A három tanulmányból kirajzolódik egy egységes kép, rendszerbe szervezett metaforák sorozata, amivel Paul Ricoeur igyekszik megérteni-megértetni a fordítás folyamatát.

Az első esszé alapjául szolgáló beszéd 1997-ben hangzott el *Défi et bonheur de la traduction* (A fordítás kihívásai és örömei) címmel. Ebben az első szövegben Ricoeur két freudi ihletésű fogalommal modellezi a fordítói tevékenységet.

A fordítás során két partner kerül kapcsolatba: az idegen – azaz a mű, a szerző, a forrásnyelv – és a fordított mű leendő olvasója. Kettejük között közvetít a fordító, amikor a teljes üzenetet az egyik nyelvből a másikba áthelyezi. Ricoeur Schleiermacher paradoxonát idézi: „az olvasót vinni a szerzőhöz” vagy „a szerzőt vinni az olvasóhoz”. Ezt a feszültséget kell feloldania a fordítónak az emlékmunkával és a gyász munkával, a freudi fogalmak ricoeuri értelmezése szerint. Elsőként az emlékmunkát kell elvégezni. Egyrészt le kell győzni a célnyelv ellenállását az idegenséggel szemben, azaz a nyelvi önelégültséget, az önellátóság illúzióját. Az ellenállás azonban a forrásnyelv részéről sem kisebb. A fordíthatatlanság vélelme a kezdet kezdetén bénítja meg a munkát, és a fordítást eleve kudarcra ítéltnek állítja be csak azért, mert az sohasem lesz maga az eredeti. A munka megkezdtével ez az ellenállás konkrétabb alakot ölt: a műben a fordíthatatlanság szigeteibe ütközik a fordító. Ricoeur itt felsorolja az irodalmi és filozófiai szövegek fordításának főbb nehézségeit, majd Antoine Bermant idézi: „A fordító ambivalens pszichikai helyzetben van. Mindkét oldalon erőszakot akar tenni: anyanyelvét idegenségekkel akarja teletömni, az idegen nyelvet pedig

---

^{*} 2005. május 20-án 92 éves korában meghalt Paul Ricoeur. A recenzió már elkészült, amikor halálhírért megkaptuk. Ezzel a könyvismertetéssel szeretnénk tisztelni korunk egyik legnagyobb nyelvfilozófusának emléke előtt.

át akarja kényszeríteni anyanyelvébe” (Berman:1995). A fordítás szempontjából tehát e kettős ellenállás leküzdésében definiálja Ricoeur az emlékmunka lényegét.

A következő fázis a traduktológiai gyázmunka, azaz a tökéletes fordítás ideáljáról való lemondás. Csak ez a beletörődés teszi lehetővé, hogy a fordító túlélhesse a két úrnak való szolgálás lehetetlenségét. A nyelvi tökéletességről való lemondás, az idegen és a saját elkülönülésébe való beletörődés adja meg a fordítás boldogságát, amiről a cím is szól. A fordítási vágy a fordítás dialogikus jellegében, a nyelvi vendégszeretetben találja meg kielégülését. A nyelvi vendégszeretet kettős öröme: a másik nyelvében lakunk, és saját otthonunkban befogadjuk az idegen szavát.

A második, *Le paradigme de la traduction* (A fordítás paradigmája) című tanulmány a nyelvek sokaságának, a Babel-mítosznak az elemzéséből indul ki, és elsősorban Steiner és Eco munkáira hivatkozik. Ricoeur itt is érinti a már bemutatott freudi ihletésű gondolatokat, de nagyobb hangsúlyt kap az a kérdés, hogy hogyan léphet ki a fordításról szóló gondolkodás a fordíthatóság-fordíthatatlanság kettős kategóriájából. Ricoeur szerint ez az elméleti dilemma radikálisításával megbénítja a valós elemzést. Ő ehelyett a hűség-árulás gyakorlati ellentétpárt javasolja, mely szerinte jobban leírja a fordító választásait. A fordítás a fordítás vágyából születik, mely egyenlő az idegen megismerésének vágyával. A fordítók arra vágnak, hogy saját nyelvük és létük horizontja kiszélesedjen a fordítás által. Miért kell hát ennek a vágnak a kielégítéséért a hűség-árulás dilemmájával megküzdeni? – teszi fel a kérdést Ricoeur. Azért, mert a tökéletes fordításnak nem létezik abszolút kritériuma. Ahhoz, hogy ilyen abszolút kritériumot felállíthassunk, a forrásszöveg és a célszöveg között lennie kellene egy harmadik szövegnek, ami ugyanazt az értelmet hordozná, amit át akarunk vinni az első szövegből a másodikba. Ezért mondja Ricoeur, hogy a két szöveg között csak feltételezett ekvivalencia létezhet, amit ő azonosság nélküli ekvivalenciának hív (équivalence sans identité). A fordítást kritizálni is csak úgy lehetséges, hogy egy másik, szintén feltételezett ekvivalenciát javasolunk a meglévő helyett. Így tesszünk azokkal a jelentős szövegekkel is, melyek kultúránk alapjául szolgálnak: a Bibliát és a klasszikus szerzők műveit ezért fordítjuk mindig újra, ezért próbálunk mindig újabb ekvivalenciát felállítani.

A tanulmány utolsó részében a fenti problematikát Ricoeur a nyelven belüli fordítással, a nyelvről való beszéd jelenségével világítja meg. Minden nyelv alkalmas arra, hogy „ugyanazt másképpen” fejezzük ki. Am ennél az „ugyanaz másképpennél” sem tudjuk az azonosságot mihez mérni, nincsen olyan nyelvtől független értelem, mely az összehasonlítás alapjául szolgálna. Ezért marad mindig minden szöveg többféleképpen értelmezhető, ezért marad élő a hűség-árulás dilemmája.

A harmadik, eddig kiadatlan tanulmány az *Un passage: traduire l'intraduisible* (Átmenet: lefordítani a lefordíthatatlant) címet viseli. Ricoeur itt is abból indul ki, hogy a nyelvek sokfélesége, a grammatikai, lexikai, szemantikai eltérések azt sugallják, hogy a kultúrák fordíthatatlanok, hozzáférhetetlenek egymás számára. Sőt, nemcsak az idegen kultúrák, hanem a különböző korok, ugyanannak a kultúrának a különböző korokban megvalósult változatai között sem lehetséges

az átjárás. Mindezt azonban megcáfolja a fordítás gyakorlati léte. Mivel magyarázható ez az ellentmondás?

Ricoeur itt újra hangsúlyozza a fordítás vágyának motiváló hatását, azaz azt a tényt, hogy az ember mindig is kíváncsi volt arra, hogy hogyan lehet másképp is élni, mint ahogyan ő él. Ez a vágy mozgatja a fordítókat. Ricoeur újra bemutatja az azonosság nélküli ekvivalencia koncepcióját, ám tovább is viszi egy lépéssel gondolatmenetét. Mint mondja, az egymáshoz közelálló kultúrák szövegei között megvalósuló ekvivalencia is csak feltételezett lehet ugyan, mégis, ez a feltételezett ekvivalencia elfogadhatóbb, mint a távoli kultúrák esetében, ugyanis a közeli kultúrák valójában maguk teremtették meg ezeket az egyenértékűségeket. Ezt a gondolatot egy francia hellenista könyvéből kölcsönzi (Détienne: 2000), aki a közkeletű vélekedés „csak az összehasonlítható dolgokat lehet összehasonlíttani” ellen érvel. Szerinte éppen az összehasonlíthatatlanság okozta megrázkódtatás indítja meg a gondolkodási folyamatot és szembesíti az embert az eredendő idegenséggel. A megismerés pedig abból áll, hogy a gondolkodó ember létrehozza az összehasonlíthatóságot. Ricoeur ezt alkalmazza a fordításra. Mit jelent ebben az értelemben az összehasonlíthatók alkotása (*construire des comparables*) formula? Ricoeur itt egy másik szerző munkáját hozza példaként, aki a kínai és a görög kultúrát veti össze művében, és azt állítja, hogy ez a két kultúra az „abszolút másikat” jelenti egymás számára (Jullien: 2001). Hogyan beszélhet egy francia szerző franciául arról, hogy mi van és mi nincs a kínai nyelvben, anélkül, hogy egyetlen kínai kifejezést leírna? Úgy, hogy létrehozza a nem létező ekvivalenciákat, összehasonlítható fogalmakat. Ez éppúgy érvényes az egyes kifejezések, mint a kulturális jelenségek szintjére. Így vált a héber és görög nyelvű Biblia az európai kultúra alapjává, de már a latinok is ilyen összehasonlítható fogalmakat alkottak, amikor eldöntötték, hogy az *areté*nek a *virtus* felel meg, a *polis*znak az *urbs*, és a *polítész*nek a *civis*.

A fordíthatóság–fordíthatatlanság rejtélyét tehát feloldani látszik az, hogy bemutatja, a fordítás gyakorlata maga az, amely megteremti a később ekvivalensnek elfogadott fogalmak hálózatát. Az árulás mégis árulás marad, mert ez az ekvivalencia-teremtés csak a megelőlegezett értelmén (*sens*) alapul, és kiszakítja a szót testéből, a betűből. Gondolatmenete lezárásaként Ricoeur hitet tesz amellett, hogy az igazi fordítás nem tisztán értelem szerinti, hanem figyelembe veszi a „betűt”, azaz a hangzást, a metrumot, a szavak közötti csendet is.

Paul Ricoeurt élvezet olvasni. Metaforikus nyelvezete inspiráló lehet irodalmárnak, nyelvésznek, fordításkutatónak egyaránt, bár a mű közelebb áll az esszéhez, mint a tudományos kutatáshoz. Ám mindig érdemes meghallgatni az idősebbet, a bölcsebbet, a tapasztaltabbat. Mindig érdemes meghallgatni Paul Ricoeurt.

Irodalom

- Berman, A. 1984. *L'épreuve de l'étranger*. Paris: Gallimard.
Détienne, M. 2000. *Comparer l'incomparable*. Paris: Éditions du Seuil.
Jullien, F. 2001. *Du temps*. Paris: Grasset et Fasquelle.

Források

- Ricoeur, P. 1997. *Défi et bonheur de la traduction*. Elhangzott: Institut historique allemand, 15 avril 1997. Megjelent: *Esprit* No. 853, 1999. június.
- Ricoeur, P. 1998. *Le paradigme de la traduction*. Elhangzott: Leçon d'ouverture à la Faculté de théologie protestante de Paris, octobre, 1998. Megjelent: *Esprit* No. 853, 1999. június.

ELTE BTK

NYELVTUDOMÁNYI DOKTORISKOLA FORDÍTÁSTUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM Jelentkezés a 2006/2007-es tanévre

A fordítástudományi PhD programot a 2006/2007-es tanév őszi félévében is indítja az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központja az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktoriskolájának keretén belül. Olyan jelentkezőket várunk, akik lehetőleg valamilyen idegennyelv-szakos egyetemi végzettséggel rendelkeznek, vagy idegennyelv-tudásukat igazolni tudják, van már némi fordítási és/vagy tolmácsolási gyakorlatuk és érdeklődnek a nyelvi közvetítés elméleti kérdései, valamint a fordítás és tolmácsolás empirikus kutatása iránt. Jelentkezés: március-április, felvételi beszélgetés: május-június.

További információ:

(1) ELTE BTK Doktori és Habilitációs Ügyek Irodája
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A 1. emelet 114-121.
Tel.: 4 116500/ 5176, 5164, 5161
Irodavezető: Csoba Alice

(2) ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F 1. emelet 9-11.
Tel: 4 116500/5894. Fax: 4 855217
E-mail: aeiler@ludens.elte.hu vagy kklaudy@ludens.elte.hu
Irodavezető: Eiler Miklósné, honlap: www.ftk.hu